

تجربه‌ای ناکام

طرح تدوین دائرة المعارف امام حسین (ع)

○ علی رفیعی علامرودشتی

از این رو مسئولان «مرکز تحقیقات اسلامی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی» در قم، حدود سال ۱۳۷۳ شمسی و یا پیش از آن، بخشی به عنوان: «معاونت تحقیقات عاشورا» در این مرکز پدید آوردند، تا در زمینه مسائل مربوط به عاشورا به معنای اعم آن، پژوهش و تحقیق کند. در همین بخش بود که هسته اولیه «طرح تدوین دائرة المعارف امام حسین(ع)» شکل گرفت و گروهی مأمور تهیه این طرح شدند. بودجه مورد لزوم این طرح از طرف مسئولان رده بالای سپاه پاسداران انقلاب اسلامی در نظر گرفته شد و کار آغاز گردید. رایزنی‌ها و مشاوره‌هایی با متخصصان این رشته، در داخل و خارج از قم در سطح شخصیت‌های حوزه و دانشگاه به عمل آمد و همگان بر این تصمیم و عزم مردانه، صحنه گذاشتند و مسئولان این طرح را مورد تشویق و ترغیب قرار دادند.

اینجانب نیز، ابتدا به عنوان مشاوره و سپس از تاریخ ۱۳۷۴/۵/۱۴، جهت همکاری در این طرح به این مرکز دعوت شدم. سرآغاز همکاری با تشکیل هفت جلسه آموزشی و آشناساختن، پژوهشگران دعوت شده و یا شاغل در مرکز با چگونگی پژوهش در امر استخراج و گزینش عناوین دائرة المعارف، تشکیل پرونده علمی و مسائلی از این دست بود. پس از چندی، مدیریت گروه جغرافی دائرة المعارف امام حسین(ع) را به عهده گرفتم، اما درواقع همکاری اینجانب با «معاونت تحقیقات عاشورا» و «طرح تدوین دائرة المعارف امام حسین(ع)» گسترده‌تر و فراگیرتر از آن بود. مسئولیت‌های من عبارت بود از: تهیه راهنمای گزینش عناوین دائرة المعارف امام حسین(ع)؛ آموزش محققان و پژوهشگران شاغل در این طرح؛ تهیه راهنمای تشکیل پرونده علمی مدخلها و عناوین دائرة المعارف؛ نظارت بر تهیه پرونده‌های علمی؛ بازیابی و بررسی پرونده‌های علمی؛ نظارت بر کتابشناسی دائرة المعارف امام حسین(ع)؛ شرکت در کمیسیونهای گزینش عناوین دائرة المعارف و سایر کمیسیونهایی که در جهت مسائل کلی طرح برقرار می‌شد؛ مدیریت گروه جغرافیای تاریخی دائرة المعارف؛ مشاوره در جهت گزینش اعضاء گروههای مختلف و

فکر و داعیه تدوین دائرة المعارف در زمینه «واقعه عاشورا» و «قیام امام حسین(ع)» و یا دقیق‌تر بگوییم، تلاش در تدوین دائرة المعارف درباره زندگی امام حسین (ع) و یاران آن حضرت که بسیار فراگیرتر از «واقعه عاشورا» و حتی «قیام امام حسین(ع)» است، دارای سابقه‌ای دیرینه و بسیار دور است. این که مجموعه‌هایی «دائرة المعارف‌گونه» در طول تاریخ و پس از «قیام امام حسین(ع)» در این موضوع تالیف و تدوین شده‌اند، خود گواه روشنی بر این ادعاست. از دیرباز، دانشمندان اسلامی و به‌ویژه عالمان شیعی، در جهت روشن کردن زوایای مختلف زندگی امام حسین(ع) و قیام عاشورا و سایر شهیدان و یاران و فرزندان آن حضرت و تأثیر این قیام در نهضت‌های عدالتخواهانه و حق‌جویانه در طول تاریخ، گامهای بزرگی برداشته‌اند. اما عظمت این واقعه و قهرمانان آن، به‌ویژه سیدالشهداء حضرت ابا عبدالله الحسین(ع) از یک‌سو و غم‌انگیز و جانسوز و دلخراش بودن آن از سویی دیگر و بر خورد عاطفی با این واقعه از جانبی دیگر، تاکنون اجازه نداده است که تحقیقی جامع و کامل در تمامی زمینه‌ها و زوایای زندگی امام حسین(ع) و اصحاب و یاران و فرزندان و خاندان آن حضرت و تأثیر و تأثر واقعه بزرگ و شکوهمند عاشورا و قیام آن امام، انجام پذیرد. از این رو در این نیم قرن اخیر و به‌ویژه در این ۲۵ ساله گذشته پس از نهضت بیداری مسلمانان و انقلاب اسلامی ایران و پویایی اندیشه شهادت در ظلم‌ستیزی و حق‌طلبی و عدالتخواهی، بسیاری از اندیشمندان و بزرگان عالم اسلام و جهان تشیع، به فکر بازیابی فلسفه شهادت امام حسین(ع) و شهیدان واقعه عاشورا، افتاده و در این راه کوشیده‌اند، تا شاید بتوانند به اندازه توان علمی خود، گوشه‌ها و زوایای بیان شده این واقعه را برای ملل اسلامی و به‌ویژه جوانان و حق‌جویان روشن کنند و این اسوه حسنه را به شکلی خوب و روزپسند به جهانیان بشناسانند.

کوششهای دامنه‌دار و پی‌گیر این فرزندان با اینکه بسیار گسترده و جدی بوده است و چندین اثر نیز، ارائه داده‌اند، اما متأسفانه، هر یک از آنها به دلایلی خاص، فراگیر، دائرة المعارفی و امروزی نبوده است.

از دیرباز، دانشمندان اسلامی و به‌ویژه عالمان شیعی، در جهت روشن کردن زوایای مختلف زندگانی امام حسین(ع) و قیام عاشورا و سایر شهیدان و یاران و فرزندان آن حضرت و تأثیر این قیام در نهضت‌های عدالتخواهانه و حق‌جویانه در طول تاریخ، گام‌های بزرگی برداشته‌اند. اما عظمت این واقعه و قهرمانان آن، به‌ویژه سیدالشهداء حضرت ابا عبدالله الحسین(ع) از یک سو و غم‌انگیز و جانسوز و دلخراش بودن آن از سویی دیگر و بر خورد عاطفی با این واقعه از جانبی دیگر، تاکنون اجازه نداده است که تحقیقی جامع و کامل در تمامی زمینه‌ها و زوایای زندگانی امام حسین(ع) و اصحاب و یاران و فرزندان و خاندان آن حضرت و تأثیر و تأثر واقعه بزرگ و شکوهمند عاشورا و قیام آن امام، انجام پذیرد

از شهداء یاران و دیگر شخصیت‌های مربوط به خاندان امام حسین(ع) و دشمنان آن حضرت را متعهد شده بود.
۵. گروه فرهنگ و ادب که مطالب مربوط به این حوزه را اداره می‌کرد.

۶. شورای علمی دائرةالمعارف که بر کار این گروهها نظارت می‌کرد و سیاستگذاری کلی این طرح را به عهده گرفته بود.
۷. گروه کتابشناسی امام حسین(ع).

تفصیل کار گروههای علمی به این شرح است:

الف. گروه گزینش عناوین که طی نزدیک به یک سال، به استخراج بیش از دو هزار عنوان و مدخل دائرةالمعارفی پرداختند که از آن میان حدود ۱۲۰۰ عنوان به تصویب رسید. البته قرار بود که گروه‌های مختلف، به جستجوی بیشتر پرداخته و در خلال این جستجوها و پژوهشها اگر به عناوینی برخوردند که می‌بایست در دائرةالمعارف بیاید، به گروه گزینش عناوین و شورای علمی دائرةالمعارف پیشنهاد دهند، تا مورد بررسی و جرح و تعدیل قرار گیرد و تصویب یا رد شود. همچنین پژوهشگران بخش پرونده‌های علمی

پژوهشگران؛ تهیه مقالات جغرافیایی؛ ویرایش مقالات این بخش که سایر پژوهشگران قرار بود بنویسند و بالاخره مشاوره در امر سیاستگذاری کلی دائرةالمعارف. این همکاری‌ها تا توقف کامل این طرح، یعنی تا ۱۳۷۸/۳/۳۱، ادامه یافت.

تشکیل گروههای علمی دائرةالمعارف امام حسین(ع)

برای پیشبرد طرح تدوین دائرةالمعارف امام حسین(ع) در بخش «معاونت تحقیقات عاشورا» وابسته به «مرکز تحقیقات اسلامی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی قم» گروه‌هایی به این شرح تشکیل گردید:
۱. گروه یا بخش گزینش عناوین و مدخلهای دائرةالمعارف که چنانکه از نامش پیداست، به استخراج، گزینش و در نهایت تصویب عناوین می‌پرداختند.
۲. گروه تاریخ که مدیریت مسائل و حوادث تاریخی عاشورا و زندگانی امام حسین(ع) و یارانش را به عهده داشت.
۳. گروه جغرافی که مدیریت مسائل جغرافیایی تاریخی عاشورا را به‌عهده داشت.
۴. گروه رجال و شخصیتها که مدیریت تدوین مقالات رجالی اعم

نیز موظف بودند که اگر در حین پژوهش و تحقیق به عناوین و مدخلهائی دست یافتند که به نظرشان می‌بایست در دائرةالمعارف بیاید، به صورت مستدل و مستند، به گروه‌گزینش عناوین و شورای علمی دائرةالمعارف ارائه دهند.

عناوین تصویب شده در بخشهای مختلف، پس از تدوین به صورت الفبایی، حروفچینی و با مستندات آنها، برای اظهارنظر شخصیت‌های علمی حوزه دانشگاه، تهیه و آماده گردید، سپس برای چندین شخصیت علمی ارسال گردید. پس از اظهارنظر و جرح و تعدیل آنان، دوباره بازبینی شد و به تصویب نهایی رسید و پس از تفکیک عناوین مربوط به گروه‌های علمی مختلف، جهت تشکیل پرونده علمی این عناوین، به گروه‌های مربوطه تحویل گردید.

گفتنی است که تعدادی از پژوهشگران، زیر نظر گروه‌های علمی، در تشکیل پرونده علمی عناوین مشغول پژوهش بودند و در منابع گوناگون و رشته‌های مختلف علمی، جستجو و موارد یافت شده در مورد هر عنوان را از منابع مرجع و تخصصی، زیراکس می‌کردند و در پوشه مربوطه قرار می‌دادند. برای هر پرونده لیست و شناسنامه کامل آن منابع تهیه و در آغاز پوشه قرار داده می‌شد تا مؤلفان مقالات بتوانند به راحتی بر مستندات دسترسی پیدا کنند. به هر حال تعداد بسیاری پرونده علمی به این ترتیب فراهم گردید.

ب. گروه تاریخ. در این گروه مقالات مربوط به خاندانها، شخصیت‌های مرتبط به عاشورا و امام حسین(ع)، زندگانی امام حسین(ع)، خاندان و یاران آن حضرت، حوادث و وقایع تاریخی پیش از عاشورا و پس از آن و حتی مطالب تاریخی پیش از تولد امام حسین(ع) و بالاخره اصطلاحات تاریخی، تهیه می‌شد.

ج. گروه جغرافی عهده‌دار تهیه مقالاتی در زمینه کشورها، شهرها، روستاها و منزلگاه‌های مربوط به کاروان امام حسین(ع) و خاندان آن حضرت؛ مناطق و نواحی توقف کاروان و یا مرتبط با آن؛ آستانه‌ها و مزارهای خاندان و یاران امام حسین(ع) و کسانی که به شکلی با حادثه و واقعه عاشورا مرتبط بودند؛ مساجد، تکایا، زوایا، خانقاه‌ها، حسینیه‌ها و اماکنی که در آن عزاداری و تعزیه‌خوانی انجام گرفته و در تاریخ شهرت یافته‌اند؛ امام باره‌هایی که در هند، پاکستان و افغانستان و دیگر نقاط جهان، با امام حسین(ع) و شهدای کربلا و واقعه عاشورا در ارتباط است و بالاخره مقالات مربوط به توقفگاه‌های کاروان حسینی از مدینه تا مکه و از مکه تا کربلا و از کربلا تا کوفه و از کوفه تا شام و بالعکس تا بازگشت خاندان امام حسین(ع) به مدینه که به عنوان مثال بیش از ۳۶ منزلگاه از مکه تا کربلا و بیش از ۲۷ منزلگاه از کوفه تا شام، شناسایی شده بود. در این گروه بیش از ۳۰۰ مدخل جغرافیایی استخراج گردیده بود که تعداد ۱۶۵ مدخل به تصویب نهایی رسید.

د. گروه رجال، در این گروه تمامی افراد خاندان امام حسین(ع) اعم از اجداد و نیاکان؛ پدر و مادر؛ برادران و خواهران؛ پسران و دختران و دیگر وابستگان آن حضرت؛ همه شهدایی که در صحنه کربلا و یا دیگر اماکن جغرافیایی شهید شده‌اند، اسیران خاندان آن حضرت؛

دشمنان آن حضرت و قاتلانی که در کربلا و دیگر اماکن، خاندان آن حضرت را به شهادت رساندند؛ راویان و گزارشگران واقعه عاشورا؛ شاعرانی که در طول تاریخ، راجع به آن امام و خاندانش و شهیدان و واقعه کربلا مرثیه‌سرایی و یا مدیحه‌سرایی کرده‌اند و هنرمندانی که به نوعی این واقعه را ترسیم کرده، نقاشی نموده و شمایل پرداخته‌اند، مورد پژوهش قرار گرفته و قرار بود در این زمینه‌ها مقالاتی تهیه کنند. ه. گروه فرهنگ و ادب مقالاتی در زمینه‌های: تعزیه‌ها؛ تعزیه‌خوانی؛ ادبیات عاشورا اعم از نظم و نثر؛ آداب و رسوم عزاداری؛ آداب و مراسم تعزیه؛ آداب زیارت شهدا؛ آداب تاسوعا، آداب عاشورا؛ آداب احیای شب عاشورا؛ آداب مداحی؛ آداب و مراسم منبر و مصیبت‌خوانی و مقتل‌خوانی؛ آشن نذری امام سجاد(ع)؛ ابزارعزاداری و تعزیه‌خوانی؛ اربعین؛ اذن میدان؛ اذن دخول؛ ارجوزه؛ اشقیاخوانی؛ اطعام و احسان؛ امام‌خوانی؛ امان‌نامه‌خوان؛ اولیایخوان با اشقیایخوان؛ مراسم آذین‌بندی روزهای سوم، چهارم و پنجم شعبان؛ تابلوها؛ هنرهای دستی؛ شمایل‌گردانی؛ فیلمها و نمایشنامه‌های مربوط به واقعه عاشورا و بالاخره فرهنگ عامه، قرار بود فراهم شود.

و. شورای علمی دائرةالمعارف امام حسین(ع) که متشکل از متخصصان رشته‌های گوناگون بود و از آنان جهت همکاری و مشاوره در این امر دعوت به عمل آمده بود، تا بر کار و پژوهش‌های گروه‌های علمی نظارت کنند و نظر نهایی خویش را در مورد گزینش عناوین و مقالات تدوین و تالیف شده، اظهار کنند تا با تصویب آنان، مقالات تهیه شده در مجلدات دائرةالمعارف قرار گرفته و به چاپ برسد.

ز. گروه کتابشناسی امام حسین(ع) و عاشورا که عهده‌دار انتخاب، گزینش و تهیه مقالاتی درمورد کتابها؛ رساله‌ها؛ مقتلها و مقالات مهم و پایان‌نامه‌هایی بود که درمورد امام حسین(ع) و خاندان و یاران و واقعه کربلا آن حضرت نوشته شده بود.

نکته‌ای که در اینجا باید متذکر شوم، این است که گستره این طرح در تمامی رشته‌ها و گروه‌ها و بخشها و مطالب و عناوین، بسیار فراگیرتر از محدوده زمانی از تولد تا شهادت امام حسین(ع) بود، چنانکه از نظر گستره زمانی از پیش از خلقت آدم ابوالبشر آغاز و تا عصر حاضر ادامه می‌یافت و از نظر مکانی گستره‌ای فراگیرتر از مدینه تا مدینه را فرامی‌گرفت و در حوزه‌ای وسیع‌تر از این محدوده را دربرداشت و همچنین در بخش‌های رجال و فرهنگ و ادب، چنان وسیع و گسترده بود که سالها پیش از تولد امام حسین(ع) را دربرمی‌گرفت و تا عصر حاضر ادامه می‌یافت.

صداسفوس که این طرح و پروژه بنا به علل و عواملی که بر اینجانب معلوم نیست، پس از چند سال کار مداوم و پی‌گیر، ناتمام ماند و به طور کامل متوقف گردید و آن همه پژوهش و کار، بی حاصل باقی ماند. امید آن که آن مرکز یا مرکزی دیگر، به همین ترتیب که گزارش کردم، به این مهم پرداخته و حوادث و وقایع مربوط به آن سرور آزادگان و عاشورای همیشه جاوید را چنانکه شایسته و بایسته است، به صورت دائرةالمعارفی علمی رایج، تدوین و در اختیار شیفتگان آن حضرت قرار دهد.